

Jachtbekers

Inventarisnummer 1938/III 59: Geverniste beker met "barbotine"-versiering, zgn. jachtbeker

Tamara Maliepaard
S1745298

Studiejaar 2011/2012, semester I, Bronnenonderzoek Pre- en Protohistorie

Hunting-cups are a typical form of Cologne colour-coated ware. These cups are decorated with a hunting-scene applied with a barbotine-technique. The cups are produced in Cologne and distributed throughout the Rhineland and Great-Britain. Cologne ware was often part of composite cargoes, intended to supply the Roman military sites and settlements. Therefore this pottery, and thus the hunting-cups, is often found around the limes or in the vicinity of castra and castella, in combination with a variety of other consumer goods from other production-centers.

Inleiding

Het uitgangspunt van dit artikel is een object uit de collectie van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) waar enkel van bekend is wat voor een soort object het is, waar en wanneer het gevonden is en hoe het in de collectie van het GIA terecht gekomen is. Door het object te bestuderen en het door achterliggende informatie over gelijksoortige objecten in context te plaatsen, zal een beeld geschetst worden van wat voor een soort aardewerk dit is. Hierbij zal onder andere gezocht worden naar de parallellen van het object, in welke context deze objecten gevonden worden en wat het verspreidingsgebied en de sociale betekenis van deze objectcategorie kan zijn geweest.

1. Inventarisnummer 1938/III 59

1.1. Object

Volgens het inventarisboekje van het GIA is het object met inventarisnummer 1938/III 59 onderdeel van een groep objecten, gevonden door de heren H., Th., en J. Versteegen in het Heessche Veld, ten westen van Nijmegen. Deze groep vondsten wordt omschreven als een *"Collectie Romeinsch aardewerk, brons,*

glas e.a.". Het object is een governiste zogenaamde "jachtbeker", vanwege de "barbotine"-versiering (waarbij voor het bakken door het gebruik van kleipap versiering op het aardewerk wordt aangebracht) die drie naar links lopende dieren verbeeldt; één hond, één hert en een niet met zekerheid te categoriseren viervoeter. De beker is op de plaats van deze viervoeter precies op de plaatsing van het gewei op zulk een manier beschadigd, dat niet goed te zeggen is of er ooit een gewei aanwezig is geweest (zie afbeelding 1). De beker is 9 cm hoog, heeft een bolle buik, met als breedste diameter 10 cm, een klein voetje met een diameter van 3 cm en is voorzien van een karniesrand. De beker is vervaardigd van witte klei, welke voorzien is van een transparant bruine tot olijfkleurig vernis. Het object is compleet en in redelijk goede, doch gerestaureerde staat.

1.2 Interpretatie

De jachtbeker kan aan de hand van drie dimensies geïnterpreteerd worden; de vorm, het materiaal en de versiering van de beker. Met behulp van de originele typologie zoals opgesteld door Brunsting (1937), kan de beker

1

2

3

Afb. 1: De figuren op de jachtbeker van het GIA; een hond (1), een hert (2) en wellicht een tweede hert (3)

(naar: Anderson & Anderson 1981)

ingedeeld worden onder type 2: “Bekers met strakke wand en fijn geprofileerde rand” (Brunsting 1937, 73). Door zijn barbotine-versiering behoort de beker tot subcategorie b. Wat betreft materiaal worden deze bekera volgens Brunsting in techniek b vervaardigd, welke omschreven wordt als: “Witte aarde, met weinig of niet transparant bruin tot olijfgroen tot zwart vernis”. Als bij dit type beker barbotine-versiering voorkomt, dan is dit volgens Brunsting meestal een verbeelding van “twee of drie (zelden meer) naar links loopende dieren, als herten of hazen, door honden achtervolgd; gewoonlijk worden ze daarom “jachtbekers” genoemd” (Brunsting 1937, 74).

1.3 Context

Object nummer 1938/III 59 is volgens het inventarisboekje onderdeel van een groep vondsten, bestaande uit de objecten met inventarisnummers 1938/III 2 tot 97. Deze artefacten zijn opgegraven door de heren H., Th., en J. Versteegen bij het Heessche veld, ten westen van Nijmegen en door het GIA aangekocht op 28 maart 1938. Het Heessche Veld, een begraafplaats van de Romeinse stad Ulpia Noviomagus, wordt afgebakend door de huidige Sperwerstraat, Voorstadslaan en Krayenhofflaan. Deze begraafplaats, voorheen ook wel “het grafveld onder Hees” genoemd, was vermoedelijk in gebruik tussen het eind

van de eerste eeuw n. Chr. tot het begin van de vierde eeuw n. Chr. (Bogaers & Haalebos, 1984 1-3; Bogaers & Haalebos 1985, 7). Het dankt zijn bekendheid voornamelijk aan de dissertatie van H. Brunsting uit 1937. De eerste vondsten kwamen aan de oppervlakte bij bouwwerkzaamheden vanaf 1898. De vondsten die hierbij aan het licht kwamen wekten de interesse van de heer G.M. Kam, welke het beslag wist te leggen op een groot terrein aan de Krayenhofflaan waar hij vervolgens opgravingen ging verrichten (Brunsting 1937, 6). Deze opgravingen onder Kam hadden geen wetenschappelijk karakter; het toezicht was onvoldoende en er werd nagenoeg geen moeite gedaan de vondsten bij elkaar te houden. Enkel de gaven en vrijwel ongeschonden voorwerpen zijn door de heer Kam verzameld en in het museum Kam tentoongesteld (Bijvanck 1943, 377). Deze gehele collectie en de gemeenteverzameling, destijds vaak gecontroleerd door M. Daniëls, is uiteindelijk bewerkt en bestudeerd door de heer Brunsting. Ten gevolge van dit alles, betekenen “gesloten vondsten” in de dissertatie van Brunsting graven waarvan de inventaris volledig bekend is (Bogaers & Haalebos 1984, 1; Daniëls 1937, 218-219; Stuart 1963, 18).

In de dissertatie van de heer Brunsting worden vele opgravingen onder de heren

Versteegen gemeld. Echter wordt er slechts één jachtbeker genoemd. Deze werd opgegraven in 1934, eveneens door de heren Versteegen. Volgens de omschrijving van Brunsting heeft deze jachtbeker twee naar links lopende dieren, en is hij 7,5 cm hoog. Naast deze verschillen met de jachtbeker van het GIA, die drie dieren verbeeld en 9 cm hoog is, is ook op de foto van vondst 7 goed te zien dat de vorm van de jachtbeker hoekiger is dan de vorm van object nummer 1938/III 59 (Brunsting 1937, plaat 9)

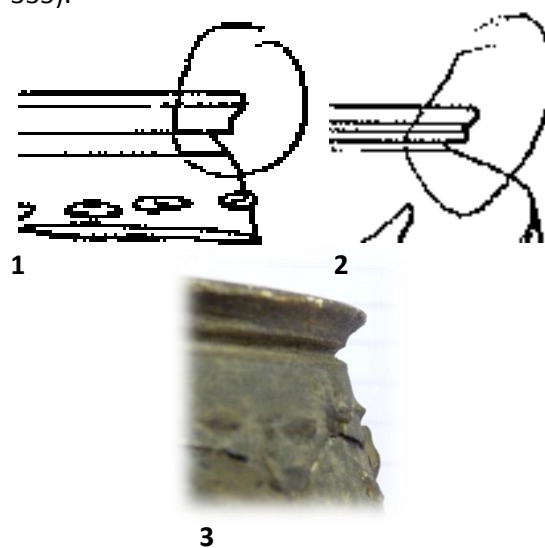
2. Jachtbekers

Jachtbekers zijn, zoals eerder vermeld, genoemd naar het type versiering. Echter is het pas een jachtbeker te noemen als het een beker van type Brunsting 2 is; een bolle beker welke onderin het breedst is, met een geprofileerde en door een vrij diepe insnijding van de wand gescheiden rand, ook wel een karniesrand of kroonlijst genoemd. De voet van deze bekens is vlak afgesneden en de bekens zijn ongeveer zes tot tien centimeter hoog (Brunsting 1937, 74). Deze bekens zijn met behulp van de barbotine-techniek versierd met twee tot drie dieren die een jachttafereel uitbeelden. De jachtbeker, of *Hunt Cup*, is een aardewerkvorm behorende tot de *Cologne ware*; het aardewerk geproduceerd in Keulen. In de eerste en tweede eeuw n. Chr. was Keulen de grootste producent en exportproducent van fijn aardewerk van het Rijnland, met eveneens de langste productieperiode (Anderson & Anderson 1981, 323). De industrie in fijn aardewerk van het Rijnland was in de laat eerste eeuw en tweede eeuw gebaseerd op de productie van *cornice-rimmed bagshaped beakers*, oftewel bekens met karniesrand van het type Brunsting 2 (Anderson & Anderson 1981, 322). De voornaamste productiecentra in het Rijnland waren Heidelberg, Rheinzabern en Keulen. De laatste was verreweg de grootste, en deze nam ook de belangrijkste

plaats in tijdens de Flavische periode (Anderson & Anderson 1981, 322).

2.1 Object

De jachtbekers is dé typerende vorm voor *Cologne ware*, maar ze komen ook voor in de *North Gaulish colour-coated ware* en de *Nene-Valley colour-coated wares*. Echter is er een aantal kleine verschillen te bemerken tussen de jachtbekers van de *Cologne ware* en die van de *North Gaulish colour-coated ware*. De vorm van de bekens is net anders, aangezien bij de laatste de kroonlijst een extra groef aan de zijkant heeft. Er zijn in de *North Gaulish colour-coated ware* wel bekens zonder deze extra groef, echter zijn deze dan weer enkel voorzien van abstracte barbotine-versieringen. Verder hebben de jachtbekers uit Keulen boven en onder de afgebeelde dieren een met barbotine-techniek aangebrachte stippellijn. Dit is niet het geval bij de *North Gaulish colour-coated ware*, waar in plaats van een stippellijn spiraallijnen boven en onder de dieren zijn geplaatst. Verder komen bij bekens van de laatste producent de geween van de herten niet boven deze band uit, wat bij de bekens uit Keulen wel vaak het geval is (Anderson & Anderson 1981, 325-335).

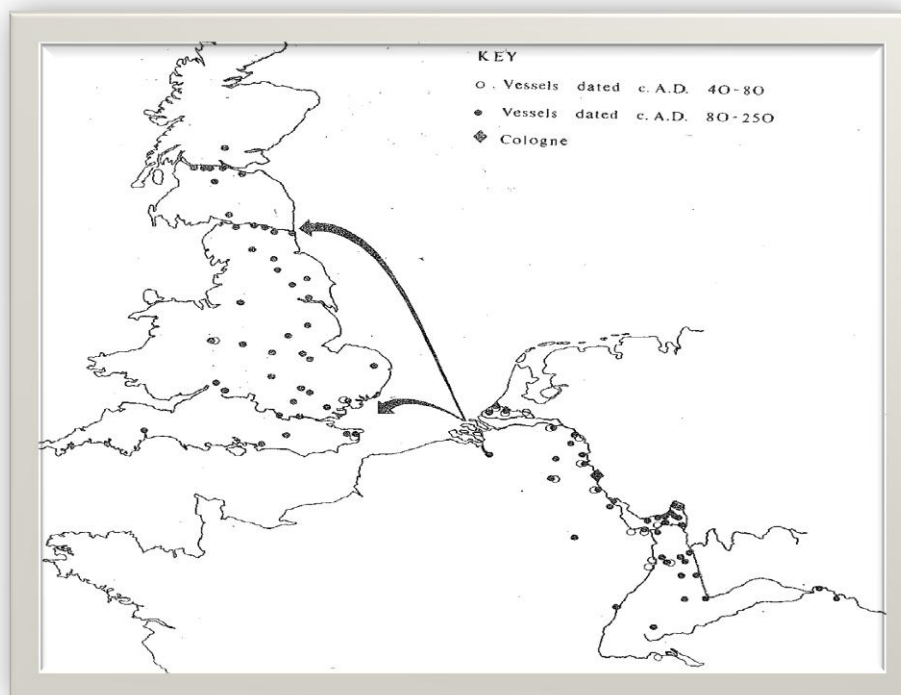
Afb. 2: Vergelijking van de karniesranden van *Cologne ware* (1), *North Gaulish ware* (2) en de jachtbeker van het GIA (3) (naar: Anderson & Anderson 1981)

De bekertjes afkomstig van de *Nene-Valley colour-coated ware* zijn in vele opzichten gelijk aan de bekertjes uit Keulen, en het lijkt vrijwel onmogelijk deze van elkaar te onderscheiden. Dit deed de vraag rijzen of er een mogelijkheid zou kunnen bestaan dat er handel in beide richtingen plaatsvond. Een chemische analyse van jachtbekertjes van Anderson et al. (1982), toont echter aan dat de kans dat een jachtbekertje gevonden in Groot-Brittannië afkomstig is uit lokale productie erg klein is (Anderson et al. 1982, 235-238; Anderson 1984, 145-147). Hoewel hier niet met zekerheid uit geconcludeerd kan worden dat er helemaal geen omgekeerde handel heeft plaatsgevonden, lijkt dit wel erg onwaarschijnlijk.

Aangezien de jachtbekertje uit de collectie van het GIA geen extra groef in de karniesrand heeft (zie afbeelding 2), voorzien is van een barbotine-stippellijn boven en onder de dieren en het gewei van het hert boven deze lijn uitkomt, kan de aanname gemaakt worden dat deze bekertje tot de *Cologne ware* behoort.

2.2 Ruimtelijke verspreiding

Het verspreidingsgebied van *Cologne ware* besloeg het Rijnland en Groot-Brittannië. Keulen had, net als zijn voorganger Lyon, goede handelsmogelijkheden door als hoofdstad van *Germania Inferior* keizerlijke connecties te hebben en gelegen te zijn langs de belangrijke waterroute de Rijn. Het bewijs van deze handel wordt gegeven door inscripties over *negatiatores*, dan wel van Keulen afkomstig, dan wel werkend in Keulen. Uit deze inscripties blijken handelsconnecties tussen Groot-Brittannië en Keulen. Daarnaast toont de eerder genoemde chemische analyse van Anderson et al. (1982) aan dat er *Cologne colour-coated ware* in Groot-Brittannië geïmporteerd is. Dat er direct contact tussen het Rijnland en Groot-Brittannië bestond wordt bewezen door een inscriptie gevonden in de Tyne, waarop de aankomst van versterkende troepen voor de Britse legioenen door de legers uit de Duitse provinciën wordt aangekondigd (Anderson 1984, 147). Naast de grote hoeveelheden *Cologne ware* die in het

Afb. 3: Ruimtelijke verspreiding van *Cologne ware*
(naar: Anderson & Anderson 1981)

Zuidwesten van Groot-Brittannië zijn gevonden, zijn er waarschijnlijk ook zendingen aangekomen in oostelijke poorten zoals Richborough, Londen en Newcastle (Anderson & Anderson 1981, 337). Als onderdeel van samengestelde ladingen worden de jachtbekers van de *Cologne ware* veelal gevonden nabij de *Limes* in het noorden van Brittannië en Duitsland. Deze samengestelde ladingen waren voornamelijk bedoeld voor militaire sites, wat bewezen wordt door de relatief grote hoeveelheid *Cologne ware* gevonden bij de *Limes* in het noorden van Brittannië en Duitsland en in de Romeinse *castra* en *castella* (Anderson & Anderson 1981, 336-339). Afbeelding 3 toont de ruimtelijke verspreiding van de *Cologne ware*.

2.3 Datering

Zowel de vorm als de versiering komen rond 80 n. Chr. op (volgens Brunsting na 100 n. Chr. Brunsting 1937, 74; Stuart 1963, 20; Anderson 1984, 145). De jachtbeker beleeft zijn grootste bloei omstreeks het midden van de tweede eeuw en verdwijnt weer rond circa 200 n. Chr. (Brunsting 1937, 70; Haalebos 1990, 139-140; Anderson 1984, 145). Zowel de vorm van als de afbeeldingen op de jachtbekers is over de productie jaren enigszins veranderd. Zo was het vroege type (tussen 120 en 150/160 n. Chr.) voorzien van een zachter randprofiel dan het latere type (tussen 150/160 en 180/190 n. Chr.), waarbij de karniesrand erg hoekig is. Daarnaast heeft het vroege type in het algemeen een rondere vorm dan het latere type. De vroegere jachtbekers lijken dan ook plomp, waar de latere juist topzwaar ogen. Qua versiering zijn de vroegere typen voorzien van dieren die natuurlijker vormgegeven zijn dan de dieren op de latere typen (Anderson & Anderson 1981, 325-328).

De jachtbeker van het GIA is wat datering betreft een moeilijk geval; de vorm doet zeker meer denken aan de vorm van het vroegere type; de beker is rond en onderin het breedst.

Ook is de karniesrand zacht vormgegeven, zoals bij de vroege typen het geval is (vergelijk afbeelding 2.3 met de rand van de beker op afbeelding 4.1 en 4.2). Echter zijn de dieren op de beker slecht gemodelleerd en deze hebben meer de karakteristieken van de dieren op de latere typen. Zo heeft de hond een lange puntige snuit en is zijn lichaam bijna niet te onderscheiden van dat van de herten, en de geweien van de herten lijken meer op blaadjes of veren dan op geweien. De meest logische optie lijkt dan ook de beker rond 150/160 n. Chr. te dateren.

2.4 Vondstcontext

Over de context waarin jachtbekers gevonden worden, wordt vaak weinig vermeld. Van de jachtbeker van het GIA is de precieze context niet bekend, maar waarschijnlijk behoort de beker tot het grafveld onder Hees. Naast het feit dat de meeste jachtbekers in de buurt van

Afb. 4: Vergelijking van de vorm en de versiering van de vroege jachtbekers (1), de late jachtbekers (2) en de beker van het GIA (3)
(naar: Anderson & Anderson 1981)

de *limes* of de Romeinse legerplaatsen en nederzettingen worden gevonden, lijkt een tweede overeenkomst tussen de vondstcontexten te zijn dat ze vaak in grafcontext worden aangetroffen. Zo zijn twee jachtbekers in Castenray gevonden in crematiegraven en ook een jachtbeker uit Melick was als een bijgift in een crematiegraf meegegeven^{B, C}. Een andere jachtbeker uit Alphen aan de Rijn is gevonden in een sloot, in de nabijheid van resten van een Romeins fort. Net als de jachtbeker van het GIA, werd deze jachtbeker gevonden tezamen met producten afkomstig van andere productiecentra, waaronder resten van Oostgallisch terra-sigillata en terra nigra (Bogaers & Haalebos 1987, 41-44). In het algemeen kan over jachtbekers kan dus gezegd worden dat ze voornamelijk voorkomen in en rond Romeinse *castra* en *castella*, maar in het geval van de Nederlandse vondsten kan daarnaast ook verondersteld worden dat ze vaak meegegeven werden als bijgift.

2.5 Sociale betekenis

De aardewerkindustrie van het Rijnland draaide zoals eerder genoemd om de productie van de *cornice-rimmed bagshaped beaker*, echter, hiervoor baseerde de industrie zijn bekens met hoge schouders en barbotine-versiering voornamelijk op de bekens die in Lyon geproduceerd werden en combineerde deze met Spaanse barbotine-motieven (Anderson & Anderson 1981, 322). Dat zo ook de *bagshaped beakers* uit Keulen voortkwamen uit deze bekens met een hoge schouder is te zien in tussenvormen van beide bekens. De verstoting van de vorm met de hoge schouder door de *bagshaped beaker* zou ten gevolge kunnen zijn geweest van vereenvoudiging van de vorm ten behoeve van industriële massaproductie (Anderson & Anderson 1981, 322). De suggestie van massaproductie zou indiceren dat er sprake was van specialisatie in de productiecentra

van Keulen. Het tegendeel lijkt echter het geval; naast fijn aardewerk werden er onder andere ook grof aardewerk, beeldjes, lampen, theatermaskers en groen geglazuurde terracotta's gefabriceerd in Keulen (Peacock 1982, 100). Dit gebrek aan specialisatie duidt erop dat het waarschijnlijker was dat er voornamelijk voor de lokale markt geproduceerd werd dan voor langeafstandshandel, waarvoor specialisatie voor massaproductie nodig is. Echter, dat de import van *Cologne ware* een grote rol speelde in Groot-Brittannië, is bewezen door de chemische studie van Anderson et al. (1982). Uit deze studie blijkt dat de *Cologne ware* een grote invloed had als handelswaar in Groot-Brittannië en het daar de productie van gelijksoortig aardewerk stimuleerde, eerst in Colchester en vervolgens in de Lower Nene Valley^A; waar het bij de laatste de naam *Castor ware* meekreeg, vernoemd naar de grootste productieplaats (Lodewijckx 1996, 170; Anderson 1984, 145). De manier waarop het fijn aardewerk uit Keulen in Groot-Brittannië terecht kwam was, zoals eerder gezegd, doordat dit aardewerk deel uitmaakte van samengestelde ladingen, waarbij de *Cologne ware* samen met Gallisch aardewerk, lampen, beeldjes en andere gebruiksgoederen zoals lokaal geproduceerd glas geëxporteerd werd (Anderson 1984, 151; Anderson & Anderson 1981, 336-337). Hoewel de *bagshaped beaker* een veelvoorkomende vorm was, was de jachtbeker een veel minder vaak voorkomende vorm. Door het frequente voorkomen van de jachtbeker in grafcontext, werd de beker wellicht door de hoge mate van ambacht die voor de productie benodigd was, of door de symboliek van de afgebeelde jachtscène, opgewaardeerd van gebruiksgoed naar een product met enige rituele en/of prestigieuze waarde.

3. Conclusie

De jachtbeker uit de collectie van het GIA is een beker type Brunsting 2, voorzien van een jachttafereel opgebracht in barbotine-techniek. Dit type, ook wel de *bag shaped beaker* genoemd, is een typerende vorm van de *Cologne ware*. Dit aardewerk uit Keulen was niet primair bedoeld voor langeafstandshandel, echter speelde het wel een grote rol in Groot-Brittannië. Dit was ten gevolge van het voorkomen van *Cologne ware* in samengestelde ladingen, bestaande uit gebruiksgoederen bedoeld voor de militaire sites en de bijbehorende civiele nederzettingen. De sociale betekenis van jachtbekers is moeilijk te achterhalen, want ondanks dat het geen weinig voorkomende vorm is, wordt het toch gezien als één van de meer ambitieuze aardewerkvormen uit de Flavische periode. Uit de vondstcontext kan weinig informatie gehaald worden wat betreft de sociale betekenis van de jachtbeker, aangezien de bekens als voornaamste overeenkomst hebben dat ze rond de *limes* en in de *castra* en *castella* gevonden worden.

Bibliografie:

ANDERSON ET AL. (1982). Chemical analysis of hunt cups and allied wares from Britain. *Brittania*, Vol. 13: 229-238

ANDERSON, A.C. & A.S. ANDERSON (1981). Roman Pottery Research in Britain and North-West Europe. *BAR International Series*, Vol. 123, no. 2: 277-535

ANDERSON, A.A. (1984). *Interpreting Pottery*. Londen: Batsford Ltd

BIJVANCK, A.W. (1943). *Nederland in den Romeinschen tijd*. Leiden: E.J. Brill

BOGAERS, J.E. & J.K. HAALEBOS (1987). Opgravingen te Alphen aan den Rijn in 1985 en 1986. *Westerheem*, Vol. 36, no. 2 : 40-52

BOGAERS, J.E. & J.K. HAALEBOS (1984). Romeins Nijmegen. Ontdekkingen in het grafveld van Ulpia Noviomagus. *Numaga*, Vol. 31, no. 1: 1-8

BOGAERS, J.E. & J.K. HAALEBOS (1985). Na de dood in Noviomagus. *Spiegel Historiae*, Vol. 20: 124-132

BRUNSTING, H. (1937). Het grafveld onder Hees bij Nijmegen. In: Snijder, A.S, Cohen, D. & H. Hankfort, *Allard Pierson stichting; Archaeologisch-historische bijdragen*, Vol. 4

DANIËLS, M.P.M. (1937). *Noviomagus. Romeins Nijmegen*. Nijmegen: De Gelderlander

HAALEBOS, J.K. (1990). Het grafveld van Nijmegen-Hatert. *Beschrijving van de verzameling in het Provinciaal Museum G.M. Kam te Nijmegen*, Vol. 6

LODEWIJCKX, M. (1996). Archaeological and historical aspects of West-European societies. Leuven University Press

STUART, P.J.J. (1963). *Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen*. Leiden

Websites

^A<http://potsherd.net/atlas/Ware/KOLN>

^B<http://www.roerstreekmuseum.nl/>

^C<http://www.rooynet.nl/>